

Alija Isaković

VID BOSANSKOG JEZIKA

Leksika bosanskomuslimanskih pisaca preporodnog perioda i naši pravopisi

*Kako su Bošnjaci krupna stasa,
Znaj da su im tako i riječi krupne,
Pa ih onda dovesti na metrum,*
To je gvozden luk koji nije moguće nategnuti.
Hevai, 1631.*

Kako stvari idu od 1918. do danas, Bosanski Muslimani su na dobrom putu da izgube svoj jezik, odričući se svojih jezičkih osobnosti, održanih u viševjekovnoj tradiciji govorenja i pisanja. Prvo su se, što milom što silom, odricali imena bosanski jezik, ulazeći u Kraljevinu SHS kao neizdiferencirana narodna masa s pretežno opredjeljenskom inteligencijom. Oni muslimanski intelektualci koji su imali političkih ambicija opredjeljivali su se kao Srbi, i saobrazno tome počeli svoj jezik nazivati srpskim, a oni drugi, zapravo veći dio - prihvatili su hrvatstvo, još u doba Austro-Ugarske, i počeli se priklanjati hrvatskom književnom jeziku i upotrebljavati to ime. Naravno, dijelom se sve ovo događalo i prije 1918. ali je u novim državnopolitičkim prilikama sve bilo oficijelno instrumentalizirano, čak i muslimanska kulturno-prosvjetna društva, te je *Gajret* bio prosrpski, a *Narodna uzdanica* prohrvatska. Osnovna narodnosna masa bila je nepismena, ekonomski upropašćena i prepuštena političkoj nesigurnosti, dijelom i fizičkoj nesigurnosti, da bi se lakše iseljavala, politički opredjeljivala i asimilirala.

Ako u pogledu nacionalnog statusa nije više tako, u pogledu jezika jeste jer smo prepušteni njegovoj jednostranosti - u obrazovanju, u masovnim medijima, u administraciji.

Tu se ništa nije promijenilo nabolje od 1918. bez obzira na poslijeratne slatkorječive zaključke o književnojezičkoj toleranciji. Da budem precizan, u toj i takvoj praksi bio je snošljiviji međuratni period. To se može lahko utvrditi poređenjem leksike u međunarodnoj i poratnoj bh.

* da se mogu sricati.

šampi. Od 1945. do danas bh. standardnojezički prostor popunio je tanjugovski jezik učinivši ga, praktično, ijekavskim oblikom istočne varijante. Lektori obično promijene samo jednu riječ iz Tanjugovog ekavskog teksta, riječ lane, lani. Ja pratim leksiku u *Oslobođenju* ravno 25 godina, od teksta *Nervoza u našem književnom jeziku* objavljenom u *Odjeku*, 1965. godine. Kako je u medijima tako je i u obrazovnom sistemu, a porodična tradicija se gasila, i pravo je čudo kako još poneki pisac potegne staru dobru bosansku riječ.

Srećom, već sada ima takvih i među onima koji jedva da su bili rođeni u vrijeme održavanja tzv. Mostarskog savjetovanja o jezičkoj toleranciji.

Ja sam o ovome govorio i pisao u više navrata. Potpuno uprazno. Niti je ko javno pobijao moje tvrdnje, niti je bilo koja tvrdnja išta izmijenila u praksi. Zato preporučujem pokretanje stručne publikacije o bosanskom jeziku da bi naše nove generacije što naučile i starije se podsjetile. S tom namjerom radio sam na leksici u bosanskomuslimanskih pisaca uzimajući karakteristične primjere od 1550. godine do 1985. u sto pedeset djela.

Ovo su fragmenti te cjeline i teško je o tome govoriti kratko i konzistentno.

Dakle, govorim ovdje o bosanskom jeziku u okvirima bosanskomuslimanskoga kulturnopovijesnog kruga. Što se, pak, tiče zajedničkog bosansko-srpsko-hrvatskog jezičkog standarda u našim zajedničkim masmedijima, u prosvjeti i administraciji, to je stvar zajedničkog prosuđivanja, iskazivanja i dogovora Muslimana, Srba i Hrvata. Ovdje o tome nije riječ, premda važeći Pravopis iz 1960. i njegova bosanskohercegovačka depandansa zvana Pravopisni priručnik iz 1972. godine ne pružaju Muslimanima ni minimum jezičkog poštovanja, i valja ih mijenjati.

Kada su Bosanski Muslimani prije stotinu godina počeli s evropeizacijom, objavljujući djela današnjim pismom, latinicom i ćirilicom, imali su u svome pamćenju, u pisanim tragovima i u imenovanju - bosanski jezik. Naizgled, i nominalno, danas ga nemaju. Međutim, to je nemoguće. Ljudski vijek nije dovoljan da se to dogodi, niti je dovoljan da se u to povjeruje.

Spomenut ću ovdje neke starije autore i djela koja izravno govore u pohvalu bosanskome jeziku: Na prvom mjestu je Muhamed Hevai Uskufi, autor tursko-bosanskog rječnika, 1631. godine, Mula Mustafa Bašeskija, autor čuvenog *Ljetopisa*, Stočanin Hrle, prevodilac s arapskog, Mostarac Omer Humo, autor prve u nas štampane knjige arebicom i Bosanskog

rječnika (*Lugati bosnevi*), Nikšićanin Salih Gašović, autor popularnog spjeva o Muhammedu (*Moliše me kolašinski prviši, Mevlud nami daj bosanski napiši*), Žepčak Ilhamija, i toliki drugi. Kada je u Sarajevo došao Evlija Čelebi, 1660. godine, zapisuje: "Narod se u ovim krajevima u pučkom govoru zove Bošnjaci. Samo, draže im je kad se kaže Bosanci. Kao što je čitav njihov jezik, tako su, zaista, i oni sami bistri ljudi koji sve ispravno prosuđuju. Jezik im je blizak latinskom..."

Tako jezik imenuje i Matija Divković, a Andrija Kačić-Miošić "u bosanski jezik" prevodi svoju *Korabljicu* s latinskog i italijanskoga. Friedrich Krauss u pogovoru epu *Smailagić Meho* 1886. godine tvrdi da Bosanci i Hercegovci "kažu uopće da govore *bosanski* ili *naški*. Akademik Aleksandar Belić, u tekstu *Bosanski jezik i stil*, 1937. zaključuje: "Nema nikakve sumnje da je bosanski jezik, zajedno s Vukovim hercegovačkim i Daničićevim vojvođanskim, narodna osnovica našeg književnog jezika." Ovdje je mjesto i poznatoj Isidorinoj rečenici: "Svi Bosanci sobom lože onu tamnu vatru koja u njihovu jeziku i stilu nikada ne dogoreva... Jezik i stil Bosne, to je jedna kolektivna umetnost čiste genialnosti, od ranga narodnih umotvorina, ali koja nije samo čudo prošlosti, nego i čudo sadašnjosti." I. Sekulić objavila je ovo 1941. pod naslovom *Bosanski jezik, govor i stil*. Tako je i Jakov Mikalja, s početka 17. vijeka, u svome hrvatsko-italijansko-latinskom rječniku tvrdio da je bosanski jezik najljepši među našim dijalektima (*la lingua Bosnese la piu bella*). Muhamed Hadžijahić, u knjizi *Od tradicije do identiteta* ističe kako su Kanižlić, Katančić, Appendini i I. Popović, "u nastojanju za književnim jedinstvom Južnih Slavena, zalagali se za usvajanje bosanskog govora kao općeg književnog jezika, još mnogo prije manifesta iz 1850", dakle, prije Bečkog književnog dogovora.

Tako neću nikoga uvjeravati da postoji bosanski jezik, kao što bih bio izlišan kad bih nekoga uvjeravao u postojanje Bosanaca, u postojanje bivših Bošnjana, Bošnjaka, u postojanje starih bosanskih tekstova, pisma bosančica, bosansko-turskih rječnika, alhamijado tekstova, bosanskog kuhara, postojanje bosanskog brdskog konja. Isto tako, bio bih potpuno indiferentan prema nečijoj tvrdnji da bosanski jezik ne postoji. Sve dok postoji srpski jezik, dok postoji hrvatski jezik, postojat će i bosanski. Ne bude li tako, Muslimani će se jezički opredjeljivati, kao što su se do jučer nacionalno opredjeljivali. Tzv. srpskohrvatski, tzv. hrvatskosrpski praktično ne postoji, ni kao narodni, ni kao jedinstvena norma, postoji samo kao konvencija. Muslimani nisu njeni potpisnici, što se vidi iz 1. tačke zaključaka. Dok je ta konvencija primjenjivana u praksi, a to se događa i

danas, Muslimani imaju privilegij da budu samo korisnici, ali ne i baštinci.

Zato se događa da ti pisci poštuju pravopise u onoj mjeri u kojoj pravopisi poštuju njihove jezičke osobenosti. To se najlakše vidi u djelima Skendera Kulenovića, jedinog Muslimana koji je bio pridruženi potpisnik Novosadskog dogovora. Pročitajte njegov roman *Ponornica* i poemu o majci Hanifi. Dakle, sve što naša braća Hrvati, Srbi i Crnogorci njeguju u svome duhovnom krilu, već prema analogiji, mora postojati i u Bosanskih Muslimana, isto ili srodno, razvijenije ili manje razvijeno. Ni jedan od ovih naroda nije nedonošče na ovom prostoru, i niko nikome nije dužan, ili je pak svako svakome. Moglo je biti samo plodotvornog prožimanja i bogaćenja. Ovo možemo rezimirati nimalo pretjeranom tvrdnjom: Kakvi su međunacionalni i međukulturni odnosi bili u vrijeme Hvalovog zbornika, 1404., u vrijeme Muhameda Hevaije, autora prvog bosansko-turskog rječnika, 1631., u vrijeme dopisivanja Ali-paše Rizvanbegovića sa Njegošem, takvi su i danas.

Osnovna leksička karakteristika bosanskomuslimanskih pisaca preporodnog perioda: ne zazirati od jezičkih bogaćenja iz ostalih istojezičkih kulturnih centara, ali im se i ne priklanjati. Počet ću ovo citatom najvećeg proznog pisca toga perioda Edhema Mulabdića iz teksta *Jezičko iverje* (*Zeman*, II/1912.,82,1): "Naš čestiti starina (...) darovao je u dobrotvorne svrhe dvanaest tisuća. Hiljadili se ovaki!" U mojoj ekscerptiranoj građi za rječnik karakteristične leksike imam prvo bilježenje *hiljade* u krajišničkim pismima iz 1636. godine: "Ne bi mi uzdarje, zato pišem v. m. da mi činite poslati moe knjige ili hiljadu groša", ... a *tisuću* imam, također u krajišničkom pismu, sedam godina kasnije: "Ovo godišće pasalo ukrcano je dvi tisuće karih", i u Hevaije iz 1651.

Ove leksičke dvojnosti, i nova leksička bogaćenja, šire se danas i na ostale bh. pisce. Vremenom *okolica* ostaje kao geografski pojam, a *okolina* sociološki, školski je *čas*, ali pet *sati*, *čistota* stila i *čistoća* ulice, *hrišćanin* je pravoslavac, a *kršćanin* katolik, jedno je *svećenik* a drugo *sveštenik*, i tako dalje.

Od Vuka naovamo, malo ko je poštovao njihova jezička svojstva, njihove leksičke osobenosti. Vuk je postupio korektnije od svih kasnijih pravopisaca, premda ni on nije usvojio sve oblike sa *h*. "Ja u pisanju Rječnika nijesam gledao ko šta vjeruje, nego kako ko govori, a budući da je glavna namjera mojega posla bila da se pozna jezik po svemu narodu, zato sam u Rječnik uzeo riječi po svim ovim narječjima", piše on Sreznjevskom 1852., iste godine kada je finalno oblikovao svoje jezičke norme.

I pored ovakvog pravopisnog stanja mogu slobodno reći da do 1918. među bosanskomuslimanskim piscima ima malo leksičkih razlika, bez obzira na prohrvatske i prosrpske političke struje među njima.

Generalno gledano, mora se reći da muslimanski pisci s pravom nisu poštovali postojeće pravopise, nisu nikada sudjelovali u njihovim izradama. Ne samo Skender Kulenović, koji je gajio najrafiniraniji jezički osjećaj, već i brojni drugi iz mnogih generacija. Većina naših trajnih svjstava tretirana je pravopisno kao neknjiževni oblici, ili je izostavljena. Već sam ranije navodio kako je među 608 izvora za šestotomni *Rječnik Matice* samo 11 muslimanskih izvora (među listovima nema *Behara*, *Gajreta*, *Bisera*), dakle 1,8 odsto. Nešto je slabije u uzetoj građi za *Rečnik SANU*, koji se još radi, i za *Rječnik JAZU*, koji je okončan 1976. godine.

Priređujući knjižicu *Rukovijet šale*, 1893. Mulabdić se jasno izrazio o svome jeziku, o jeziku svoje generacije, o jeziku svoga naroda. "Nastojao sam da ovu zbirčicu izdam na čistom našem jeziku, bez ikakvih novih i tuđih riječi." To je bilo vrijeme prepuno jezičkih i, posebno, leksičkih previranja poslije objavljivanja *Hrvatsko-njemačko-talijanskoga rječnika znanstvenog nazivlja* čiji je autor Bogoslav Šulek, otac mnogih kovanica u hrvatskom književnom jeziku od kojih su neke sada dio našeg svakodnevnog rječnika. Mulabdić je gajio čist, zdrav bosanski jezik i prirodno je što nije mogao ostati indiferentan prema svim novotarijama i svim jezičkim anomalijama. Valja pročitati njegov roman *Zeleno busenje* iz 1898.

Leksika u objavljenim djelima bosanskomuslimanskih pisaca tradicionalna je s viševjekovnim kontinuitetom. I danas bi mnogi pisci mogli pozavidjeti Hevajjinoj narodnoj leksici iz njegovog tursko-bosanskog rječnika s početka 17. vijeka. U njega je *gnoj*, a ne *đubre*, *govedar* mjesto *čoban*, *građa* mjesto *japija*, *kut* mjesto *budžak*, *lubenica* mjesto *karpuza*, *nosilo* mjesto *tabut*, *ognjilo* mjesto *čakmak*, *puce* mjesto *dugme*, *stupac* mjesto *direk*, *svitnjak* mjesto *učkur*, *žlijeb* mjesto *oluk*.

Ovaj leksičko-pravopisni nesklad u štampanim djelima naših pisaca često je otklanjan nasilnim zahvatima u njihov jezik. Zadržat ću se na dva primjera. Edhem Mulabdić je objavio pripovijetke *Na obali Bosne* 1900. u Zagrebu. Autorov *jat* izmijenjen je u korijensko *ie*, *đ* u *gj*, *ko* u *tko*, *lahko* u *lako*, *daiža* u *ujak*, *takva* u *takova*, *zrak* u *vazduh* i tako dalje. Tako je postupano i prema jeziku Osman-Aziza (Osmana Nuri Hadžića i Ivana Milićevića). Njegova djela štampana u nakladi Knjižare Lav Hartman, Matici hrvatskoj i časopisima u Zagrebu pretrpjela su jezička prilagođavanja nekim tadašnjim hirovima književnojezičke politike u Hrvatskoj. U kojoj je to mjeri rađeno sa znanjem autora, nije moguće utvrditi. Među-

tim, u tekstovima ovih autora objavljenim u Sarajevu (u *Nadi* i *Beharu*) jezik je autorski, dakle - bosanski. Da li iz većeg uvažavanja autora ili zbog nedostatka jezikoispravljiivača, ne znam. Evo nekoliko primjera tih nasilnih zahvata: *ko* je postalo *tko*, *takvi* - *takovi*, *tačka* - *točka*, *sedmerica* - *sedmorica*, *bašča* - *bašta*, *lice* - *lišce*, *lahko* - *lako*, *sahat* - *sat*, *Kur'an* - *kuran*, *munara* - *minaret*, *čejrek* - *čerek*. Sve je to pedantno urađeno, kao da je radio neki današnji lektor. Mulabdić je bio i protiv olahkog uvođenja zamjena za strane odomaćene riječi. "Svako će zaista radije reći *tunel* nego *prorov*, *vulkan* mjesto *žegara*," kaže Mulabdić, "jer su ove tuđe riječi mnogo starije od kovanica, a kovanice opet nijesu postale u duhu narodnog govora."

Tako, sa žaljenjem, moram reći da su izdavači, urednici i redaktori vrlo rano počeli mijenjati jezik u muslimanskih pisaca. Navest ću ovdje primjer Mehmeda Dželaluddina Kurta i njegove knjige *Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)*, štampane u Hrvatskoj dioničkoj tiskari u Mostaru, 1902. godine. Autor je morao štampati napomenu na kraju knjige *Štamparske pogriješke*. Iz ovih ispravki vidi se da su prilikom štampanja knjige neke riječi zamijenjene: *nena* u *neva*, *pobiže* u *pobježe*, *sevdahluk* u *sevdaluk*, *safun* u *sapun*, *pivaše* u *pjevaše*, *učiti* (knjigu uči) u *čitati*. I tako dalje.

O govoru i pisanju glasa *h* u bosanskih Muslimana mogla bi se napisati pozamašna knjiga. Oni su u tome dosljedni, i vremenski i prostorno. Ljubušak je smatrao ispravnim oblike *lahko* i *mehko*, što se vidi u bilješki E. Mulabdića povodom Ljubušakove smrti, *Sarajevski vjesnik*, 1902. "Muslimani po pravilu čuvaju *h*", piše Pavle Ivić u *Dijalektologiji sh. jezika*. Također Asim Peco u počasnom broju *Zore*, 1968./69.: "Odranije je poznato da na hercegovačkom području, naročito centralnohercegovačkom, često sretamo pojavu sekundarnog *h* ispred sonanta *r*. To potvrđuje i Šantićeva pisana riječ." Belić u Pravopisu iz 1923. još podržava *h*: "Oni pisci koji, povodeći se za svojim narodnim govorom, upotrebljavaju i tu (gdje još nije odomaćeno, A. I.) pravilno *h* čine uslugu doslednosti našeg pravopisa." Ono *h* koje je protjerano iz današnjeg Pravopisa imaju: Gundulić, Hanibal Lucić, Kačić, Divković, Reljković, Njegoš, Šulek, čak i Julije Benešić, autor nedavnog poljsko-hrvatskog rječnika. Jukić u *Bosanskom prijatelju* ima duhan, uho, aždaha, proha, čak marha, marva.

Kako je, vremenom, glas *h* gubio pravo građanstva pokazat ću na primjerima riječi *aždaha* u raznim izdanjima Belićevog Pravopisa: 1923. bilo je *aždaha* (aždaja), 1934. *aždaha*=*aždaja*, 1950. *aždaja*=*aždaha*, i Pravopis 1960.: *aždaha*, ne nego *aždaja*! Nevjerovatno!

Do koje mjere *Pravopis Matica* iz 1960. godine nije poštovao bosanskomuslimansku jezičku tradiciju vidjet ćemo na primjeru pravopisnog normiranja muslimanskih vlastitih imena. Popović u svome Rečniku iz 1884. piše: *Ahmet*, v. *Ahmed*, a spomenuti *Pravopis Ahmed*, v. *Ahmet*. U *Pravopisu* je i *Zulejka*, umj. *Zulejha*, vjerovatno prema analogiji: *drktati* - umj. *drhtati*, tu je i *Ethem*, umj. *Edhem*, itd.

Drugi primjer eklatantnog nepoštovanja bosanskomuslimanske jezičke tradicije otkrivamo poređenjem djela iz 1895. izdatog u Sarajevu a zove se *Tumač turskim, arapskim i perzijskim riječima*, dakle tumač s početka bosanskomuslimanskog književnog preporoda u kojem stoji: *Alah, aždaha, bajrak, bašča, baščovan, čejrek, mejdan, munara, pandža i pehlivan*, i *Pravopisa* koji je sada na snazi i preporučuje malo *Alah, aždaja, barjak, bašta, baštovan, čerek, megdan, minaret (?)*, *kandža, pelivan (?)*. Ne moram posebno isticati da su prvospomenuti oblici jedini u naših pisaca toga vremena. Nije predmet ove teme da govorim kako je danas. Komentirajući *Tursko-bosanski rječnik* nepoznatog autora iz 17. vijeka Derviš Korkut jasno ističe kako autor "nije smatrao nečim stranim turcizme koji su se već bili ukorijenili u našem jeziku, pa se nije trudio da im nađe zamjenu: *fesliđan, perčin, soluf, zijafet, menduha, međutim*, i ovaj autor kao i mnogo, izbirljiviji Hevai ne prihvaća riječ *makaze* već *nožice*". (Hevaijin rječnik Potur-šahidija zaslužuje posebnu pažnju. Sretni smo što je ovih dana ponovo štampan u tuzlanskom Univerzalu, lijepo opremljen i, nadam se, dostojno priređen.)

Maretić u svojoj Gramatici piše: "Vuk je *h* uveo u književnost držeći se govora manjine naroda; izgovaraju ga ovdje-ondje po Bosni i Hercegovini, i to osobito muhamedovci. Što taj glas govore Dubrovčani, Bokelji i Crnogorci, to valjda ne bi navelo Vuka da ga uvede u književnost, jer oni inače ne govore središnjim govorom. Na pisanje slova *h* nagnala je Vuka velika potreba jer bez njega bi nam jezik bio podosta raspojas i aljkav. K tome se slovo *h* opravdava i prošlošću našega jezika i poređenjem s drugima slavenskim. Svi ti razlozi zajedno uzeti pretežniji su od činjenice što veći dio naroda *h* ne izgovara. Dakle je gramatički pravilnije pisati ga nego ne pisati."

U prilog upotrebi glasa *h* služi i treća tačka Književnog dogovora u Beču 1850., koja glasi: "Našli smo za dobro i za potrebno, da bi i književnici istočnoga vjerozakona pisali *h* svuda gdje mu je po etimologiji mjesto, kao što oni vjerozakona zapadnoga pišu *h*, i kao što narod naš obadva vjerozakona na mnogo mjesta po južnijem krajevima govori."

Već stari Bartol Kašić, umro 1650., "ima oblike sa sekundarnim *h*:

liepahno, lagahno, malahno, tanahno, za koje potvrdu nalazimo i kod M. Držića, dok posebno stoje primjeri *primehkano, mehkoput, lahko*, te jedanput samo *ziehnu*, što je stari dubrovčanizam. Za ove forme Kašić je poticaj mogao dobiti iz djela bosanskih franjevaca, gdje na primjer kod Divkovića imamo *mehko, lahko*, ili neposredno iz bosanskih govora". (Darija Gabrić-Bagarić: *Jezik Ivana Bandulavića*).

Evo nekoliko primjera karakteristične leksike s glasom *h* u riječima koje nisu turcizmi, tzv. sekundarno *h*, koje imaju i neki drugi Slaveni, a u Bosanaca je steklo sva građanska prava jer nikada nije nestajalo, dakle, primarno jer je životno:

lagahan, piše Ljubušak u zbirci iz 1889.;

lahak, piše Bašagić, *Behar, Biser*, Bjelevac i Kulender u svojem *Tursko-bosanskom rječniku* objavljenom 1912.;

lahka, piše Đikić i Biser.;

lahko, piše Ljubušak, Gašović, Oman-Aziz, Mulabdić u *Zelenom busenju, Behar*, list *Bošnjak*, Čatić, *Gajret, Ogledalo, Biser* i Nafija Sarajlić 1916;

lahkoća, piše Bašagić u djelu *Bošnjaci i Hercegovci i Behar*;

lahkouman, piše Ljubušak;

lahkoumnost, također Ljubušak;

lahkovjernost, piše Bašagićevo *Ogledalo*.

Oblik *mehak* ima u Ljubušaka, u Hörmannovoj zbirci, u Mulabdića.

Svi ovi autori pišu turcizme u oblicima koji su bliži izvornom, u oblicima koji su u postojećem Pravopisu svi proglašeni neknjiževnim! Pišu *bajrak, čejrek, mejdan, hendek, aždaha*, a ne *bajrak, čerek, megdan, jendek, aždaja*.

Ako u ovih preporodnih pisaca promotrimo neke oblike, s obzirom na današnje međuvarijantske podjele, vidjet ćemo da su oni i u tim prilikama ujednačeni. U uzorcima koje imam, odnos *ko, niko* prema *tko, nitko* jeste 41:11, a *tačka* i *tačno* prema *točka* i *točno* 11:6. Razumije se, ima izvjesnog kolebanja u pojedinim autora, već prema tome ko je njihov izdavač, urednik, redaktor. Premda su ovi autori bili više prohrvatski naklonjeni, a neki objavljivali i u Zagrebu, oblici *tko, nitko, točka* i *točno* nisu prevladali nad oblicima *ko, niko, tačka, tačno*, koji su u Bosni uobičajeniji, i danas. U Vuka je kao u bosanskih pisaca *tko*, v. *ko*. Oblik *ko* je već u krajišničkim pismima s početka 17. vijeka i u Hevajje, 1631.

Evo kako izgleda odnos *opći / opšti*, kao izrazite markacije međuvarijantskih podjela. Poznato je da je št (sveštenik, opšti) ušlo u naš jezik iz crkvenoslavenskog, a "mesto tih glasova u zapadnijem krajevima našeg

naroda upotrebljava se i izvornije *svećenik, opći*", Aleksandar Belić. U preporodnom periodu riječi *opći, općina* i njihove izvedenice stoje prema *opšti, opština* i njihovim izvedenicama u omjeru 30:0! U periodu od 1918. do 1985. taj odnos je 105:58. Dakle, jasna prevaga oblika koji su karakteristični za zapadne krajeve. Bh. javna jezička praksa ignorira ovu činjenicu.

Ako se držimo principa *piši kao što govoriš*, koji je stariji od Vuka Karadžića, i koji - s izvjesnom mjerom valja i ubuduće primjenjivati, tada se moraju poštovati udvojeni suglasnici, npr. *l* i *m* u bosanskomuslimanskim govorima i u pisanoj riječi: Svi dosadašnji naši pravopisi su to odbacivali čemu se ne treba osobito čuditi ako znamo da u pravopisnim komisijama nije bilo Muslimana. Dakle, *Allah*, (Pravopis, prema kome danas uče naša djeca i lektori sređuju knjige i novine, piše *alah!*, što je čista smisaona i lingvistička besmislica jer je Allah vlastito ime, s određenim članom!), zatim *Muhammed* (jer nema toga neodnarođenog, Muslimana ni muslimana koji će reći Muhamed), zatim Allah piše Đikić u *Ašik-lijama* 103., i to ćirilicom!, *džehennem* i *džennet*. (Vasilija Radojičić pjeva na Radio-Beogradu, septembra 1981: *Nit sam džennet nit džennetska huri-ja...*) Kao što u primjerima nuzzarada, preddržavni, najjeftiniji i sl. postoji "težnja da se ne krnji značenje" (Asim Peco), takva težnja postoji i u slučajevima spomenutih turcizama. Tomo Maretić ima riječ *osammjesečni* (osammjesečni boravak, pogovor knjizi I. Lovrić: Bilješke o putu po Dalmaciji Zagreb, 1948., 222.

"Pišući takve riječi s udvostručenim suglasnikom Kikić se nije obazirao na naše tadašnje pravopise, čiji propisi nisu sasvim u skladu s izgovorom arapskih riječi, već se oslanjao na govor Muslimana koji arapske riječi izgovaraju mnogo tačnije nego ostali", piše Ismet Smailović, povodom jezika Kikića.

Zaključak

Bosanski jezik postoji u narodu i u literaturi koliko hrvatski i srpski jezik. Ako je to manje poznato široj javnosti, razlozi su političke, a ne lingvističke naravi. S obzirom da je na ovim balkanskim prostorima politika mjera stvari, u svim oblicima fizičkog i duhovnog života, to je neimenovanje i (ne)priznavanje bosanskog jezika bilo u korelaciji s političkim (ne)imenovanjem bosanske nacije, posebno Bosanskih Muslimana (Bošnjaka).

Nesumnjivo je da su hrvatska varijanta i srpska varijanta današnjeg zajedničkog jezika, stvarno i nominalno, dva sistema u funkciji posebnih

jezika te bosansku varijantu također smatram bosanskim jezikom, s istom razložnošću. (Ova varijantska razlaganja objašnjavao sam tekstom "Varijante na popravnom ispitu", u časopisu *Život*, 1970. godine.) Ovo sve može se odnositi na crnogorski jezik. Bez obzira što je naš zajednički jezik, u osnovi, jedan jezik, on nije jedinstven jezik, što se razumije. Neće biti čudno ako se uskoro pojave međusobni (međujezički) rječnici razlika i, svakako, različiti pravopisi. S nevjerovatnim udaljavanjima. Sličnih nakana već je bilo ispoljeno u *Rečniku savremenog srpskohrvatskog književnog jezika s jezičkim savetnikom* dr. M. Moskovljevića, 1966. god., i u *Hrvatskom pravopisu* iz 1971. gdje na prvoj str. uvoda stoji: "Riječi i oblici koje je zbog pravopisnih razloga bilo potrebno navesti, a ne idu u sustav hrvatskoga književnog jezika označeni su zvjezdicom, a uz njih su, iza znaka >, dodane razmaknutim slovima normalne hrvatske riječi" (potcrtao A. I.).

Hoću reći, ne može stajati tvrdnja da na ukupnost tzv. srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika Srbi i Hrvati imaju veća prava nego Bosanski Muslimani (Bošnjaci) i Crnogorci. Ostane li tako, ispada da smo mi sretni baštiniči tuđeg jezika. Upravo je bliže istini ako bismo rekli obratno.

Jedan od prvih tursko-bosanskih rječnika (drugi naš rječnik po starini uopće) sačinio je Hevajia iz Donje Tuzle 1631. god. ("Bosanski da vam besidim, bratani..."), a posljednji Ahmed Kulender *Mali tursko-bosanski rječnik* 1912. godine. Muslimanski narod, bez obzira kako se nazivao u različitim historijskim okolnostima, uvijek je svoj jezik imenovao bosanskim, kako u narodnom govoru, tako i u književnosti i u brojnim lingvističkim djelima. Termin bosanski jezik upotrebljavali su i drugi koji su se smatrali Bošnjacima (Bosancima), bez obzira u kom smislu se to (tada) podrazumijevalo, u kojoj mjeri i do kada. Bosanski jezik i danas imenuju svojim jezikom znatne skupine Muslimana izvan BiH (Sandžak, Crna Gora, Kosovo, Makedonija), te u iseljeništvu u Turskoj i drugdje. Tako bosanski jezik smatram konstitutivnom komponentom bosankomuslimanskog nacionalnog bića, a našu jezičku politiku određujemo našom novom društvenom zbiljom. Jezički pluralizam je društvena stvarnost i njena uzajamnost.

Sam sistem razlika između srpskoga i hrvatskog jezika, koji će, bez sumnje, još biti razrađen, dovoljan je da utvrdi razlike između ova dva i bosanskog jezika. Naime, bosanski jezik, kao poseban varijantski sistem zajedničkog jezika, nije identičan ni s hrvatskom ni srpskom varijantom, a u nekim slučajevima: u čuvanju glasa *h* u domaćim riječima i turcizmima,

u udvojenim suglasnicima nekih turcizama, u nekim morfološkim oblicima, razlikuje se i od srpskoga i od hrvatskoga u mjeri u kojoj se ti jezici razlikuju među sobom.

Ovdje nije mjesto da se to sve objasni. Bosanski Muslimani (ili Bošnjaci) danas su ijekavci u književnom jeziku, kao i Hrvati, s Hrvatima imaju pretežnu leksiku, ali neće moći usvajati hrvatske arhaizme i kovanice, neće pisati zajedničke (strane) riječi izvorno, osim vlastitih imena, nisu zadržali l na kraju riječi (*vol, sokol*), napustili su oblike zamjenica *tko, svatako*, nisu nikada prihvatili oblike *točka, točno*, a prema srpskom, pretežno ekavskom, imaju svuda *h* mjesto zamjena *v* i *j*, imaju *opći* i *općina* prema *opšti* i *opština*, imaju i brojne druge leksičke razlike - identične s hrvatskim jezikom, ne mogu srpski jezik pratiti u čitavom nizu akcenata, itd.

Ove različitosti, ove duboko ukorijenjene razlike, uticale su u svakodnevnom jezičkom prožimanju na značenjsko razlučivanje sinonima i pridonijele bogaćenju bosanskoga jezika koji je tako došao u povoljan, tzv. međuvarijantski položaj, kako je bilo i u prošlosti.

Tako je već uveliko prihvaćeno da je *čas* (školski), a *sat* (vremenski); *okolica* (geogr.), a *okolina* (sociol.); *čistota* (stila), a *čistoća* (ulice); *hrišćanin* (pravoslavac), a *kršćanin* (katolik); *metalni* (ekser), a *metalski* (radnik); (sjeverni) pol, a (m. i ž.) *spol*; *provođenje* (zadataka), a *sprovođenje* (uhapšenika), itd.

Bosanski jezik, prema književnom hrvatskom i srpskom jeziku, ima najmanje razlike između narodnog i književnog jezika, između dijalekatskog i književnog i ima - za južnoslavenske prilike - izvanredan kontinuitet, jezičku ustaljenost i homogenost na cijelom prostoru, bez diskontinuiteta koji su imali srpski i hrvatski književni jezik do početka Vukovih i Gajevih reformi sredinom prošlog vijeka. To što u okviru bosanskog jezika nije bilo jezičkih i pravopisnih reformi nije teško razumjeti. Pisali su bosančicom i arabicom, uglavnom, kako su i govorili. Piši kao što govoriš nije ničija deviza, to je inicijalni poriv pismenog čovjeka.

The Aspect of Bosnian Language

The Bosnian language has existed in people and in literature at least as long as the Croatian and Serbian language. If it is less known to the general public, the reasons have been of political and not of linguistics nature. Since politics happen to be the measure of all things in these Balkans parts, and omnipresent in all the forms of physical and spiritual life, a non-nam-

ing and the absence of acknowledgement of Bosnian language was in a correlation with the political (non) naming of Bosnian nations, and, particularly, of Bosnian Moslems (Bosniaks).

There is no doubt that the Croatian and Serbian versions of the current common language are, both nominally and really, two systems in the function of distinct, separate languages. I consider the Bosnian variant as the Bosnian language having applied the same reasoning. Regardless to the fact that our language is, basically, one language, it is not the single and unique language that can be understood. The Moslem people, regardless how it has been called under the different historical circumstances, had always called its language the Bosnian, both in a common people's speech, and also in literature and numerous linguistics works. The term Bosnian language has been used by the others who had considered themselves to be Bosnians (Bosniaks) without taking into account what it meant (then), to what extent and when. I consider the Bosnian language to be the constituent component of Bosnian Moslem national being, and it is us who determine our language policy with our own view about the new circumstances in our society. The linguistic pluralism is its social reality and its mutual feature.